

man'a bırakmak zorunda kaldıysa da tekrar idareyi ele geçirdi. Gerek Ömer gerekse ondan sonra Bornu'ya hâkim olan oğulları Trablusgarp vilâyeti üzerinden Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler kurdular. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı sultanına gönderdikleri çeşitli mektuplar bulunmaktadır (bk. bibl.).

Bir ilim adamı kişiliğine sahip olmasına rağmen Kânimî'ye bugün sadece *Naşî-ḥatü'l-ḥükkâm ehle'l-fehm* adlı küçük bir fıkıh risâlesi atfedilmekte ve Denham ile Hugh Clapperton'un 1828'de tercüme ederek seyahatnâmelerine aldıkları "Nesîmü's-sabâ" başlıklı bir kasidesi bulunmaktadır. Onun asıl dikkat çeken yazıları, bugün Nijerya'nın İbadan ve Zaria şehirlerindeki üniversitelerin kütüphanelerinde saklanan mektuplarıdır (Hunwick, v.dğr., II, 385-387). Bölgedeki önde gelen siyâsî kişilere hitaben kaleme aldığı mektuplardan özellikle yıllarca savaştığı Fülânîler'in önderi Osman b. Fûdî ile oğlu Muhammed Bello'ya gönderdikleri önem taşımaktadır. Bu mektuplarda, onların cihad çağrılarını reddettiği ve Bornulu müslümanların eski geleneklerini sürdürmelerinin putperestlikten kaynaklanmayıp cahillikten ileri geldiğini söylediği ve bunun cihad yerine eğitimle halledilebileceğini belirttiği görülür. Bu arada Fülânîler'in yürüttüğü cihadın amacını aştığını ve onların aslında kendi devletlerinin topraklarını genişletmeye yöneldiklerini ileri sürer. Muhammed Bello onun iddialarına karşı *İnfâku'l-meysûr* adıyla bir risâle kaleme almıştır (Kahire 1384/1964).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DÜİT, sene: 1286, Dahiliye, nr. 42101; sene: 1288, Dahiliye, nr. 43982; BA, A.MKT, Umum Vilâyât, tarih: 25 C 1271, dosya nr. 185, vesika nr. 100; BA, Y.EE, nr. 30/332; *Le divân des sultans du [Kânem] Bornu* (nşr. ve trc. D. Lange), Wiesbaden 1977, s. 6; el-Hâc Ömer, *Tezkiretül-gâfilin 'an kubḥi ihtilâfî'l-mü'minin* (nşr. ve trc. C. Gerresch-Dekais, *Bulletin de l'institut fondamental d'Afrique noire* içinde), XXXIX/4, Dakar 1977, s. 890-931; R. W. July, *Histoire des peuples d'Afrique* (trc. P. Adodo v.dğr.), [baskı yeri yok] 1977 (Editions Galignat), II, 51-56; L. Brenner, "Muhammad al-Amin al-Kânîmî and Religion and Politics in Bornu", *Studies in West African Islamic History* (ed. J. R. Willis), London 1979, I, 160-176; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1982, s. 116-117, 132, 158-159; Sidi Mohammed Mahibou – Jean-Louis Triaud, *Voilà ce qui est arrivé Bayan ma waqa'a d'al-Hagg Umar al-Fûti*, Paris 1983, s. 26, 34, 65; Zakari Maikorema, "Les états de l'espace nigérien (VIIIe s.-XIXe s.)", *Culture et civilisation islamiques: le Niger*, Rabat 1988, s. 44; M. R. Lipschutz – R. K. Rasmussen, *Dictionary of African Historical Biography*, London 1989, s. 100-101; Madina Ly-Tall, *Un Islam*

militant en Afrique de l'ouest au XIXe siècle, Paris 1991, s. 98-100, 110-115; J. O. Hunwick v.dğr., *Arabic Literature of Africa: The Writings of Central Sudanic Africa*, Leiden 1995, II, 384-387; Ahmet Kavas, "Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabiḥ b. Fazlullah'ın Kurduğu Son Bilâdü's-Sultan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi", *Osm.Ar.*, sy. 20 (2000), s. 9-35; Abdullahi Smith, "al-Kânemî", *EI²* (Fr.), IV, 565.

AHMET KAVAS

KANNEVCİ

(bk. SİDDİK HASAN HAN).

KANO

XI-XIX. yüzyıllar arasında hüküm süren bir Batı Afrika İslâm devleti, Nijerya Federal Cumhuriyeti'nde bir eyalet ve bu eyaletin merkezi olan şehir.

Nijerya'nın en büyük şehirlerinden ve ticaret merkezlerinden biridir. Jahara ırmağının kenarında deniz seviyesinden 480 m. yükseklikteki ovalık bir arazide kurulmuştur; şehrin nüfusu 3.169.000 (2001 tah.), Kano eyaletinin nüfusu ise 9.269.000'dir (2001 tah.).

Efsanelere göre şehrin adı, IX. yüzyılda burayı kuran Gaya kabilesine mensup Kano'dan gelmektedir. Daha sonra bölgeyi ele geçiren Hevsâlar burada biri Kano olmak üzere muhtelif şehir devletleri kurdular (bk. HEVSÂ). XII. yüzyılda etrafları surlarla çevrilen Kano, Akdeniz kıyısından başlayarak Büyük Sahrâ'yı aşan Trablusgarp-Fizan-Kevâr kervan yolunun son durağını teşkil etmesi sebebiyle bir ticaret merkezi olarak da gelişti.

Kano'da İslâmiyet'in yayılmasında, XIV. yüzyılın ortalarında Mali Sultanlığı'ndan gelen Abdurrahman Zeytî başkanlığında ki kırk kişilik bir heyetin önemli rol oynadığı rivayet edilmektedir. Bölgede yeni dinin yayılmasına çaba harcayan ilk müslüman kral Ali Yaji b. Sâmiyâ (1349-1385), daha önce altında putperest tapınma törenlerinin yapıldığı büyük bir ağacı kestirerek yerine cami inşa ettirdi. Ali Yaji'yi takip eden kralların altısı yine mahallî dinlere mensuptu. Müslüman kral Yakubu döneminde (1452-1463) Batı Sudan'dan gelen müslüman tüccar ve ilim adamları Kano'da İslâm'ı yaymayı sürdürdüler. Yerine geçen oğlu Muhammed Rumfa (1463-1499) bölgedeki hükümdarların en güçlülerindendi; şehri imar etti ve surlarını genişletti; halka İslâm'ı öğretmek için

Şu Tinbüktü'den gelen din adamlarını ve âlimleri buraya topladı. Danışmanlığını yapan Tilimsânî Muhammed el-Magilî'nin etkisiyle idarî işlerde İslâmî kuralların uygulanmasına büyük özen gösterdi. Sadece Kano'da değil bütün Hevsâ memleketlerinde etkili olan Megilî *Tâcü'd-dîn* adlı hükümdarlara görevlerini anlatan bir de kitap yazmıştı. Muhammed Rumfa döneminde hızlanan Sahrâ ticareti sayesinde Kano gelişti ve bir taraftan Bornu Devleti ile siyâsî ilişkiler kurarken bir taraftan da Kuzey Afrika ülkeleri ve Mısır'la yakınlaşma sağlandı.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Sahrâ kervan yolunun denetimini ele geçirebilmek için Kano ile Katsina arasında uzun süren savaşlar oldu. Bu savaşlarda zayıflayan Kano, Bornu'ya vergi vermek zorunda kaldığı gibi Songay Sultanlığı'nın işgaline de uğradı ve ancak haraç ödeyerek bu durumdaki kurtulabildi; yüzyılın sonlarında ise diğer Hevsâ Devleti Kebbi'nin yönetimine girdi. Bir süre sonra bağımsızlığını ele geçirdi; fakat XVIII. yüzyılın başında Bornu tarafından tekrar vergiye bağlandı. XIX. yüzyılın başlarında Osman b. Fûdî'nin liderliğinde başlayan cihad hareketi neticesinde Fülânîler'in eline geçen (1807) Kano, Nijerya Fülânî Devleti'nin on dokuz emirliğinden biri oldu.

Kano, XIX. yüzyılın ortalarında bölgeye ulaşan İngiliz sömürgeciliğine karşı uzun yıllar direndiyse de Emir Aliya zamanında (1894-1903) işgal edildi. Şehrin sömürgecilerin hâkimiyetine girmesinden sonra mahallî yöneticilere sınırlı bir sorumluluk tanıyan "dolaylı yönetim" rejimi kuruldu. Sömürge yönetimi Kuzey Nijerya'yı Katsina'nın da bağladığı Kano dahil on iki eyalete böldü. 1956'da Batı ve Doğu Nijerya bölgeleri kendi hükümetlerini kurarken 1959'da da kuzey bölgesi kendi hükümetini teşkil etti. Bir yıl sonra ise bütün eyaletlerin katılımıyla 1 Ekim 1960'ta Nijerya Federasyonu kuruldu.

XVI. yüzyılda nüfusunun 60.000 civarında olduğu sanılan Kano'yu ilk defa 1824-1826 yılları arasında ziyaret eden Avrupalı seyyahlardan İngiliz Hugh Clapperton, şehri fazla miktarda Avrupa ve Kuzey Afrika ticaret malının pazarlandığı bir ticaret merkezi şeklinde anlatmaktadır. 1854'te buraya gelen Alman seyyahı Henri Barth da şehrin bir endüstri, dokumacılık ve dericilik el sanatları merkezi olduğunu söyler. Fransız seyyahı Charles Monteil ise 1891'de geldiği Kano'ya her yıl yüz binlerce tüccarın gelip gittiğinden

bahseder. İngiliz sömürge yönetimi yer fıstığı üretimini destekleyerek Kano'yu bu alanda en önemli merkez durumuna getirdi ve Lagos-İbadan demiryolu hattını buraya kadar uzatarak (1912) ihraç ürünlerinin Gine körfezine taşınmasını sağladı; böylece ticaretin yönü güneye çevrildi. Yer fıstığı bugün de Kano, dolayısıyla Nijerya ekonomisinde önemli bir yer tutar. Eyalet topraklarında pamuk tarımının da gelişmiş olması Kano'da dokumacılık, boyama ve tekstil endüstrisini ön plana çıkarmış, özellikle pamuklu dokumacılığının yaygınlaşması buraya Afrika'nın Manchester'i denilmesine yol açmıştır. Ayrıca burada üretilen dericilik, bakırcılık ve gümüş kuyumculuğu ürünlerinin şöhreti ülke dışına kadar yayılmıştır. Endüstri alanında ise çimento, metal işleri, lastik, sabun, makine vb. alanlarında kurulmuş pek çok tesis vardır. Şehir demir yoluyla Lagos ve Port Harcourt'a, kara yollarıyla da çevresindeki diğer şehirlere bağlanmıştır. Nijerya'nın iki önemli milletlerarası hava alanından biri Kano'dadır ve buradan Avrupa ve Ortadoğu başşehirlerine düzenli seferler yapılmaktadır. Özellikle hac mevsiminde Kano hava alanı önemli bir rol oynar.

Şehrin tarihî mimari yapıları arasında on altı kapısıyla eski şehrin surları, eski

Kano Devleti'nin emîrlerinin oturduğu saray ve mahallî sanatların sergilendiği Gidan Mahama Müzesi yer alır. Afrika'nın en önemli İslâm şehirlerinden biri olan Kano'da sûfîlik çok gelişmiştir ve burada Kâdiriyye, Ticânîyye tarikatlarının pek çok taraftarı bulunmaktadır. Şehirde çok sayıda cami ile ilk ve orta öğretim seviyesinde Kur'an ilimleri öğretilen yerlerle yüksek okul seviyesinde İslâmî ilimlerin okutulduğu eğitim kurumları bulunmaktadır. Kano'daki önemli kültür müesseseleri arasında Abdullah Bayero Üniversitesi, Kano Devlet Üniversitesi, Arap Dili İslâm Eğitimi Fakültesi, İslâm Araştırmaları ve Sanatları Fakültesi ve Kano Devlet Enstitüsü İslâmî Araştırmalar Eğitim Yüksek Okulu başta gelenlerdir. Bunlardan başka şehirde çeşitli teknik ve meslekî okullar, bazı enstitüler ve önemli bir müze (Gidan Mahama Müzesi) vardır.

Kano'da tarih boyunca çok sayıda İslâm âlimi yetişmiş veya dışarıdan gelerek buraya yerleşmiştir. Bunlar arasında başta Tilimsânî Magilî olmak üzere Ahmed b. Ömer b. Muhammed Akîr, Abdurrahman b. Ali b. Ahmed el-Kasrî, Mahlûf b. Ali b. Sâlih el-Bilbâlî, Abdullah b. Muhammed b. Abdüsselâm, Âsım Degel, Elhaci Ömeru Salaga, Elhaci Muhammedu dan Amu ve Malam Ebû Bekir Atiku gibi şahsiyetler sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

S. J. Hogben, *The Muhammadan Emirates of Nigeria*, London 1930, s. 68-80; V. Monteil, *L'Islam noir*, Paris 1980, s. 104-105; *The Cambridge Encyclopedia of Africa* (ed. R. Oliver), London 1981, s. 132-133, 302; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1982, s. 60-64; C. Coulon, "Les nouveaux oulémas et le renouveau islamique au Nord-Nigeria", *Le radicalisme islamique au sud du Sahara* (ed. R. Ota-yeke), Paris 1993, s. 123-149; J. S. Trimingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 107; *Africa South of the Sahara 1988*, London 1987, s. 753-766; C. Coquery-Vidrovitch, *Histoire des villes d'Afrique noire des origines à la colonisation*, Paris 1993, s. 132-140, 248, 251; M. Celâl Abbas, "Medînetü Kano", *ME*, XXXIII/6 (1961), s. 691-699; P. Lubeck, "Conscience de classe et nationalisme islamique Kano", *Politique africaine*, I/4, Paris 1981, s. 31-46; Abdur Rahman I. Doi, "Islamic Education in Nigeria, 11th Century-20th Century", *Muslim Education Quarterly*, II/2, Cambridge 1985, s. 69; O. Akinwumi - A. Y. Raji, "The Wangarawa Factor in the History of Nigerian Islam: The Example of Kano and Borgu", *IS*, XXIX/4 (1990), s. 375-385; G. Yver, "Kano", *IA*, VI, 159-160; M. Hiskett, "Kano", *EJ* (Fr.), IV, 572-575.

DAVUT DURSUN

KANPÜR

Hindistan'ın
Utar Pradeş eyaletinde bir şehir.

Eyaletin başşehri Leknev'in (Lucknow) 70 km. güneybatısında ve Ganj nehrinin sağ kıyısında kurulmuştur. Utar Pradeş'in en büyük şehirlerinden biri olan Kanpür (Cawnpore) aynı zamanda adını verdiği idarî birimin de merkezidir.

Kanpür, XVIII. yüzyılın başlarına kadar küçük bir kasaba iken 1765'te Eved Nevvâbı Şücâüddevle'nin İngilizler tarafından mağlûp edilmesiyle stratejik bakımdan önem kazandı; bu arada Avrupalı tüccarların da ilgisini çekti ve burada çeşitli ticarî temsilcilikler açıldı. 1801'de Eved Nevvâbı Ali Han'la yapılan bir antlaşma sonucunda şehri ele geçiren İngilizler, burayı kısa zamanda bölgenin başlıca askerî merkezi haline getirdiler. 1857'deki sipahi ayaklanması önce burada başladı; Nana Sâhib, Tantiya Tope, Azimullah Han ve Jwala Prasad'ın önderliğindeki Hintli askerlerle İngilizler arasında şiddetli çarpışmalar oldu ve bu arada karşılıklı katliamlar yapıldı. Nana Sâhib, 7 Haziran 1857'de bağımsızlıklarını ilân ettiyse de çok geçmeden yetişen takviye kuvvetleriyle İngilizler şehrin hâkimiyetini tekrar ele geçirdiler. 1913'te şehir, yol yapımı gerekçesiyle Kanpür Camii avlusunun bir kısmının istimlak edilmesi üzerine, müslümanlarla İngilizler arasında günlerce süren ve yirmi civarında müslümanın öldürülmesiyle sonuçlanan kanlı sokak çatışmalarına sahne oldu. Kanpür Camii hadisesi adıyla bilinen bu olay, Hindistan'da İngilizler'e karşı oluşan muhalefetin güçlenmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Kanpür'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir gelişme oldu. Özellikle İngilizler tarafından tekstil ve deri sanayiinde yeni atılımlar gerçekleştirildi; şehrin çevresindeki tarımda da ilerlemeler kaydedildi. Bugün önemli bir karayolu ve demiryolu kavşağında yer alan Kanpür, Kuzey Hindistan'ın en gelişmiş sanayi ve ticaret merkezi olmasının yanı sıra bir eğitim ve kültür merkezi durumundadır. Harcourt Butler Technological Institute, Agricultural College, Indian Institute of Technology, Medical College, National Sugar Institute ve Government Textile Institute gibi Hindistan'ın tanınmış yüksek eğitim kurumları buradadır. Kanpür, 1991 verilerine göre 2.418.447 olan nüfusu ile Hin-

Kano Merkez Camii - Nijerya

